

RĂSPÎNDIREA AMFORELOR CU INSCRIPȚII ÎN TERITORIUL DACIC LIBER DIN ESTUL ROMÂNIEI

DE
MARIUS ALEXIANU

Lucrările de sinteză referitoare la civilizația dacilor liberi de la răsărit de Carpați au acordat atenția cuvenită studierii amforelor¹, în contextul comerțului cu lumea romană², subliniindu-se că acestea reprezintă categoria de produse romane cea mai des întâlnită, fiind prezente în toate așezările³. Această din urmă remarcă este edificatoare pentru amplitudinea foarte mare la care ajunseseră relațiile comerciale daco-romane în acea parte care a rămas neinclusă în hotarele provinciei Dacia. O problemă distinctă o ridică amforele cu inscripții descoperite în această zonă. Dacă, neîndoiește, amforele cu inscripții reprezintă un caz particular al răspîndirii amforelor în general, informațiile obținute ca urmare a tentativelor de descifrare a lor se dovedesc deosebit de importante pentru surprinderea diferitelor aspecte legate de desfășurarea comerțului, respectiv originea, direcția principalelor axe de trafic, în unele cazuri cronologia diverselor tipuri de amfore⁴, cu implicații privind încadrarea cronologică a așezărilor în care acestea au fost date la iveală, numele producătorilor, transporturilor, negustorilor, conținutul și calitatea mărfurilor aduse prin intermediul acestui tip de recipiente etc.

Istoricul cercetării amforelor cu inscripții în teritoriul dacic liber, ale cărui limite la răsărit de Carpați au fost precizate de Ion Ioniță⁵, nu datează de multă vreme. Dar descoperirile de asemenea amfore, din ce în ce mai numeroase de la o etapă la alta, impun permanente reconsiderări. În 1968, profesorul Dumitru Tudor menționa numai două așezări (Pleșești și Tîrpești) unde fuseseră descoperite cite o amforă cu inscripție⁶. Preocupat de determinarea parametrilor difuziunii elementelor de civilizație romană în teritoriile est-carpătice, Silviu Sanie și colaboratorii au întocmit pentru prima dată un repertoriu al inscripțiilor pe amfore de pe întreg teritoriul antic al Moldovei din sec. II—III, în care menționează pentru zona rămasă sub stăpînirea populației autohtone un număr de 12 inscripții provenind din 8 așezări⁷. Reluind această problemă, Silviu Sanie include în repertoriul actualizat publicat în 1981 un număr de 14 amfore cu inscripții provenind din 10 așezări, cu unele omisiuni, parte din ele datorate nepublicării, publicării relativ concomitente cu repertoriul actualizat sau publicării în străinătate⁸. Dar, în scurtul interval de timp scurs de la publicarea acestui ultim repertoriu, numărul inscripțiilor pe amfore descoperite în teritoriul dacic liber de la est de Carpați a crescut considerabil, de peste patru ori. Faptul se datorează extinderii cercetărilor arheologice sistematice în așezări doar semnalate anterior, luării în considerare a omisiunilor, precum și descoperirii în trei puncte învecinate, aparținînd probabil unei așezări de tip răsărit, situate la extremitatea estică a satului Vlădiceni, a unui număr de 20 fragmente de amfore cu inscripții⁹.

Datorită creșterii impresionante a numărului acestor artefacte cu valoare atât arheologică cit și epigrafică și a caracterului specific al difuziunii într-un teritoriu neinclus în granițele provinciale ale imperiului roman, considerăm că se impune realizarea unui repertoriu distinct al inscripțiilor pe amfore în teritoriul dacic liber din spațiul dintre Carpați și Prut. În alcătuirea repertoriului am optat pentru criteriul

¹ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București 1973, p. 90—92.

² V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, cap. *Le commerce romain à l'est de Carpathes*, București, 1980, p. 222—234.IV

³ I. Ioniță, *Des istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1983, p. 73.

⁴ S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.—sec. III e.n.)*, Iași, 1981, p. 138.

⁵ I. Ioniță, *op. cit.*, p. 52—53, fig. 1 și 2.

⁶ D. Tudor, în *ArchMold*, V, 1967, p. 73, nr. 140; idem, în *Apulum*, 7, 1968, p. 395.

⁷ S. Sanie, I. T. Dragomir, Ș. Sanie, *Noi descoperiri de ceramică romană cu inscripție în Moldova*, în *SCIVA*, 26, 1975, 2, p. 189—207.

⁸ S. Sanie, *op. cit.*, p. 138—146, pl. 34.

⁹ Săpături arheologice conduse de Marius Alexianu în anii 1985—1987.

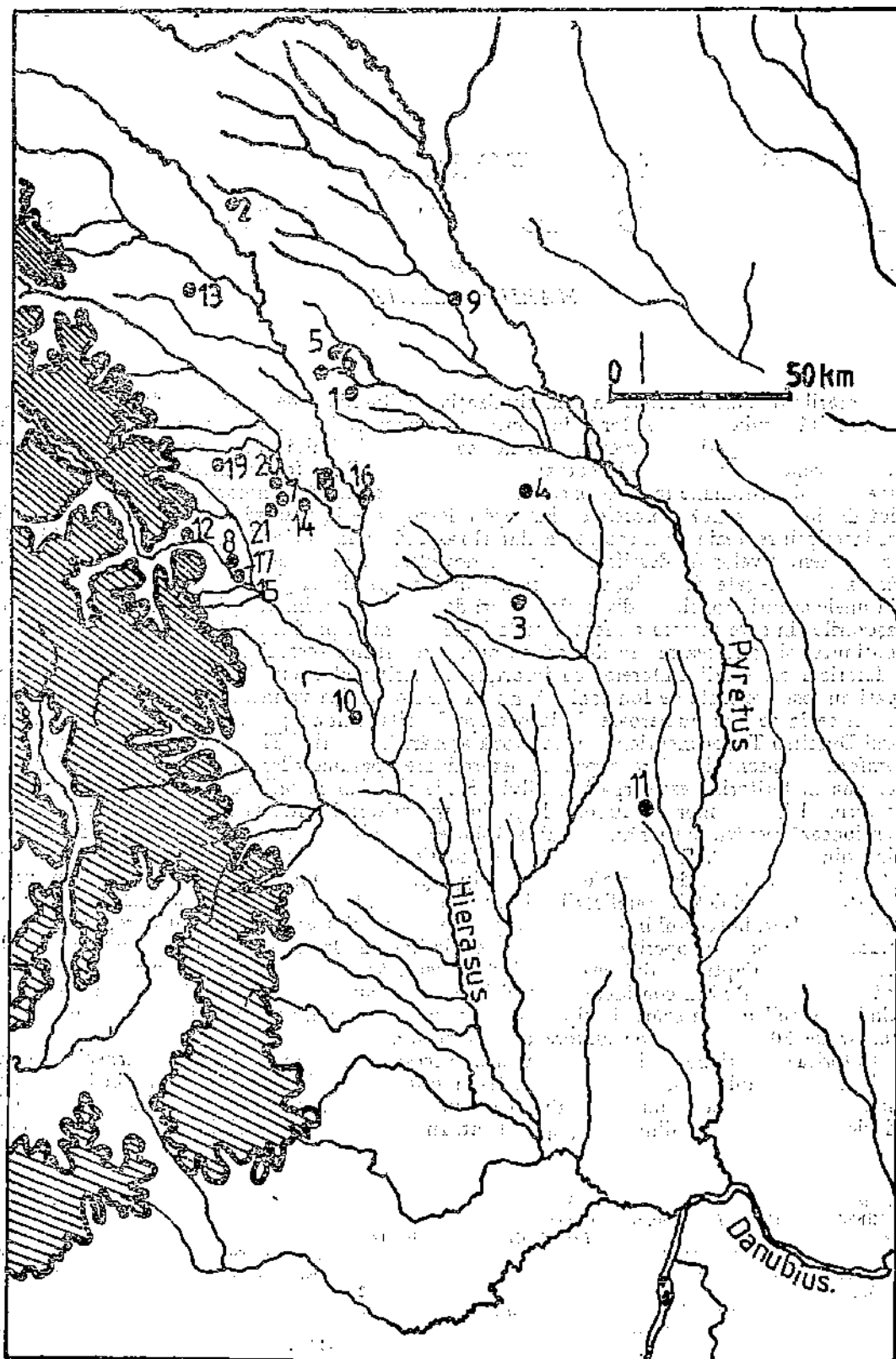

Fig. 1. Harta răspândirii amforelor cu inscripții în teritoriul dacic liber din estul României.

disponerii în ordinea localităților, dat fiind faptul că astfel se pot urmări cu ușurință numărul inscripțiilor descoperite până în prezent în fiecare așezare, precum și direcțiile de răspândire a acestora. Pentru amforele cu inscripții deja publicate, am reținut numai informațiile strict necesare, un spațiu mai extins acordând, cum era și firesc, celor inedite. Ilustrația este compusă numai din inscripțiile pe amfore nepublicate până în prezent, provenind din săpături proprii sau în colaborare ori din identificările noastre.

Repertoriul inscripțiilor pe amfore din teritoriul dacic liber din estul României (secolele II—III e.n.)

1. BĂICENI (com. Cucuteni, jud. Iași)
 1. Inscripție ștampilată în relief ΔΙΟΜ pe un gît de amforă fragmentar. Silviu Sanie întregeste Διομήδης. *Bibl.* S. Sanie, *Civilizația romană...*, p. 139, nr. 5, pl. 35/4.
 2. Inscripții ștampilate în relief π și π pe un gît de amforă păstrat fragmentar. *Bibl.* S. Sanie, *op. cit.*, p. 140, nr. 13, pl. 36/5.
2. CUCORANI (com. Mihai Eminescu, jud. Botoșani)
 3. Inscripție ștampilată în relief ΔΟΤΡ pe un gît de amforă. S. Sanie propune lectura Γόρδος. *Bibl.* S. Teodor, în *Arch. Mold.*, VIII, 1975, p. 151, fig. 43/3; S. Sanie, *op. cit.*, p. 139 nr. 8.
 4. Inscripție incizată înainte de ardere ωπ. S. Sanie presupune o valoare numerică, respectiv 880. *Bibl.* S. Teodor, *Arch. Mold.*, VIII, 1975, p. 151, fig. 43/6; S. Sanie, *op. cit.*, p. 183, nr. 29.
3. DELEA (com. Zăpodeni, jud. Vaslui)
 5. Inscripție ștampilată în relief ΣΟΜ pe o amforă întreagă.
 6. Inscripție identică cu precedenta pe o amforă similară. Lectura pe care o propunem este Σουένος. Cum nu a fost publicat un desen al inscripției, aceasta ar putea fi și ΣΟΜ atestată pe coasta nord-pontică¹⁰. *Bibl.* Ghenuță Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, fig. 132/6—7.
4. DUMBRAVA (com. Ciurea, jud. Iași)
 7. Inscripție scrisă cu vopsea roșie ΒΑ. S. Sanie întregeste Βασίλειος. *Bibl.* S. Sanie, S. Sanie în *Cercet. Ist.*, IV, 1973, p. 75, fig. 12/14; S. Sanie, *op. cit.*, p. 143, nr. 30, pl. 37/9.
5. HIRLAU (jud. Iași)
 8. Inscripție ștampilată în relief Ποντρο pe un gît de amforă fragmentar. S. Sanie semnaleză analogii la nord de Olbia, în horodiștea Kozirkoe și la Barboși. *Bibl.* S. Teodor, St. Cheptea, în *Cercet. Ist.*, VIII, p. 231, fig. la-b; S. Sanie, *op. cit.*, p. 141, nr. 16, pl. 33/7.
6. HIRTOAPE (com. Vinători, jud. Iași)
 9. Fragment de toartă de amforă la baza căreia se află imprimată prin ștampilare inscripția în relief Φ. Inscripții similare sînt cunoscute la Tîrpești (vezi infra nr. 32), Vlădiceni (vezi infra nr. 47) și pe coasta nord-pontică¹¹. *Bibl.* V. Chirica, M. Tănăsachi, *Repertoriul Iași*, Iași, 1985, II, p. 450, fig. 51/23.
7. HOMICENI (com. Birgăoani, jud. Neamț)
 10. Inscripție cu vopsea roșie, dispusă în două rînduri K/IC, pe un gît de amforă. Litera K are valoarea numerică 20. Literele IC ar putea reprezenta începutul cuvîntului Ισοχαιής (care se ridică pînă la vîrf) sau Ισχαλιός (uscăt).
 11. Fragment de amforă pe care se află scrise cu vopsea roșie literele ΝΑ între care se află o jumătate de liniuță, care ar putea indica litera Η în ligatură. În acest caz propunem lectura νηλιής (ireproșabil).
 12. Fragment de amforă pe care a fost scrisă cu vopsea roșie litera π, păstrată parțial din cauza rupturii. Litera mai este atestată pe fragmentele de amforă de la Măgură (vezi infra nr. 19) și Kozirkoe¹².
13. Fragment de amforă cu o inscripție cu vopsea roșie ilizibilă, aplicată pe un grafito.
14. Amforă-ucior păstrată fragmentar, de tip a³ după clasificarea lui Gh. Bichir¹³. Sub cărenă se află inscripția incizată după ardere +. Editorul semnaleză o analogie la Kozirkoe.
15. Amforă fragmentară de tip identic cu precedenta, cu un semn grafic, considerat sarmatic, incizat după ardere. *Bibl.* E. Petrișor, *Așezarea carpică de la Homiceni, jud. Neamț*, în *Mem. Antiq.*, XV—XVII, 1987, p. 99—114.
8. IZVOARE (com. suburb. Dumbrava Roșie, mun. Piatra Neamț, jud. Neamț)
 16. Gît de amforă de culoare roz, în compoziția pastei nisip cu bobul mijlociu, descoperit în așezarea dacilor liberi identificată în 1984 în zona B a stațiunii atheologice de aici (săpături conduse de Victor Spinei și M. Alexianu). La baza gîtului, lateral spre una din torți se află scrisă cu vopsea roșie litera Y (i = 2,4 cm) (fig. 2/5). În afară de valoarea numerică (Y = 400), această literă ar putea indica prezența unui lichid (în greacă ύπόος are și înțelesul de „lichid”). În partea superioară a gîtului se văd urmele altei inscripții ilizibile scrise cu vopsea roșie. Fragmentul respectiv a fost descoperit la —0,90 m într-o locuință (L 9) adîncită în pămînt.
 17. Gît de amforă fragmentar, de culoare roz, cu pastă avînd în compoziție nisip cu bobul mijlociu și pigmențații negre. Aproximativ în zona mediană a fost incizată după ardere litera Π fig. 2/4, adică N. Fragmentul a fost descoperit întimplător în zona B a stațiunii Izvoare, fiind recuperat din colecția Școlii generale din localitate.
9. IJIA (com. Albești, jud. Botoșani)
 18. Amforă întreagă, cu două „rozete” identice englige ștampilate, interpretate ca fiind marca olarului. *Bibl.* O. L. Șovan, P. Șadurschi, în *Hierasus*, 1981, p. 51—62, pl. V/3.
10. MĂGURA (com. suburb., mun. Bacău, jud. Bacău)
 19. Fragment de amforă pe care a fost incizată înainte de ardere litera π, a cărei valoare numerică este 80. Poate reprezenta și începutul numelui olarului. Litera π mai este atestată la Homiceni (vezi supra nr. 12) și Slobozia (vezi infra nr. 29) unde însă este pictată. *Bibl.* V. Mihăilescu-Bîrlîba, I. Mîtrea, *Tezaurul de la Măgura-Bacău*, Muzeul de istorie Bacău, 1977, p. 20, fig. XI/4.
11. MURGENI (com. Murgeni, jud. Vaslui)
 20. Fragment dintr-un vas „lucrat din pastă foarte asemănătoare amforelor cu mult nisip și mică în compoziție”, descoperit în punctul Ilișoata. Inscripția VINCE a fost scrisă cu vopsea roșie. Lectura propusă de editori este ori VINCENTIA ori o formă a verbului vinco-ere. *Bibl.* S. Sanie, I. T. Dragomir, S. Sanie, în *SCIVA* 26, 1975, 2, p. 204, nr. 48, fig. 2/2.
12. PIATRA NEAMȚ (jud. Neamț)
 21. Fragment de amforă de culoare crem, cu pasta avînd în compoziție nisip fin și rare pigmențații negre ori maro. Fragmentul a fost depistat cu prilejul unei exami-

¹⁰ E. M. Staerman, *Keramiceskaja klejma iz Tiri*, în *RS*, XXXVI, 1951, p. 42, pl. 6/190, 198.

¹¹ V. V. Kropotkin, *Rimskie importnye izdelija v vostočnoj Evrope*, Moscova 1970, p. 45, nr. 42, fig. 63/1.

¹² A. V. Burakov, *Kozyrskoe gorodište rubeja i pervyh stoletij našej ery*, Kiev, 1976, fig. 4/9.

¹³ Gh. Bichir *op. cit.*, p. 91.

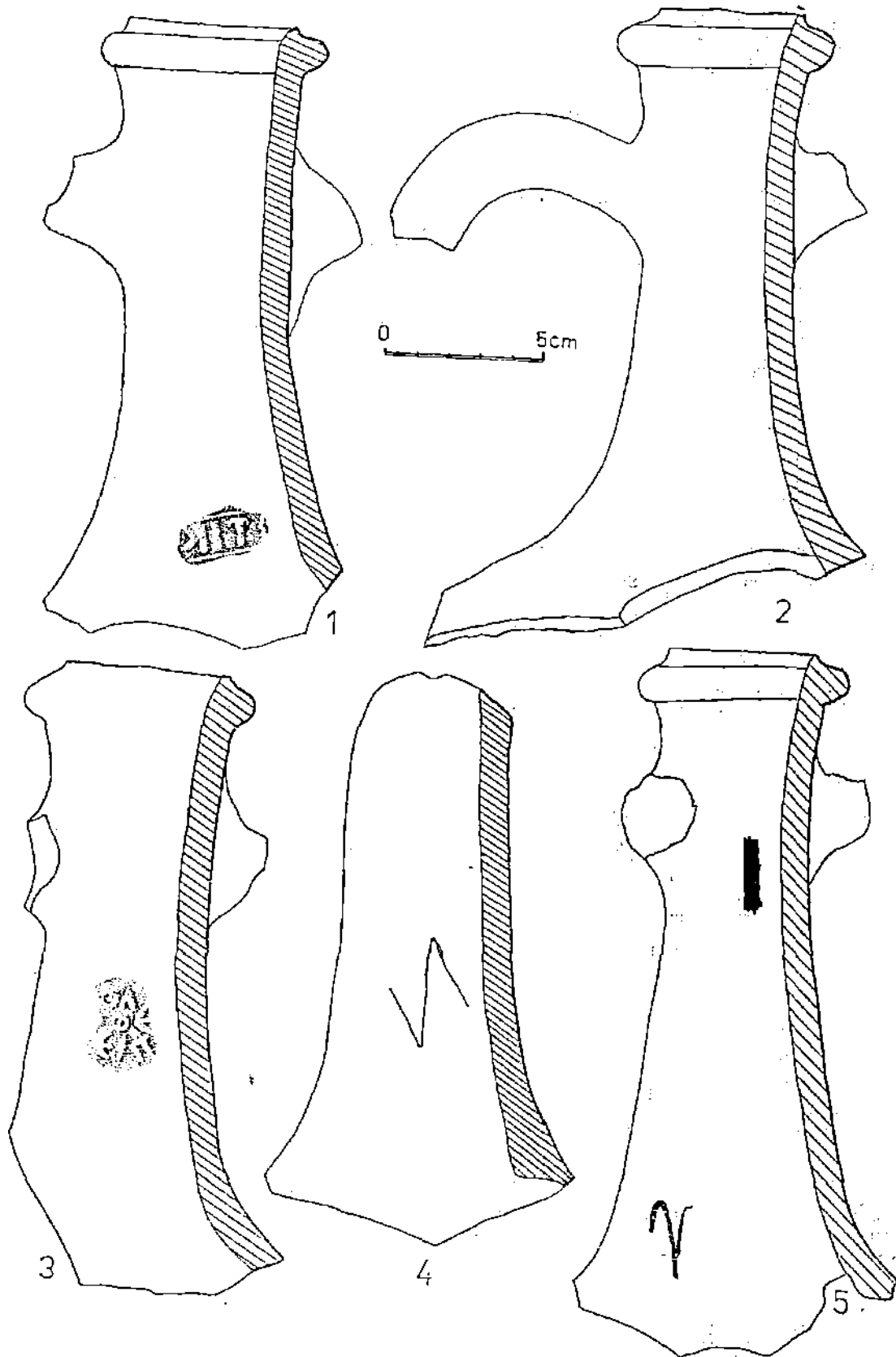

Fig. 2. Fragmente de amfore cu inscripții descoperite la Vlădiceni (1-3) și Izvoare (4-5).

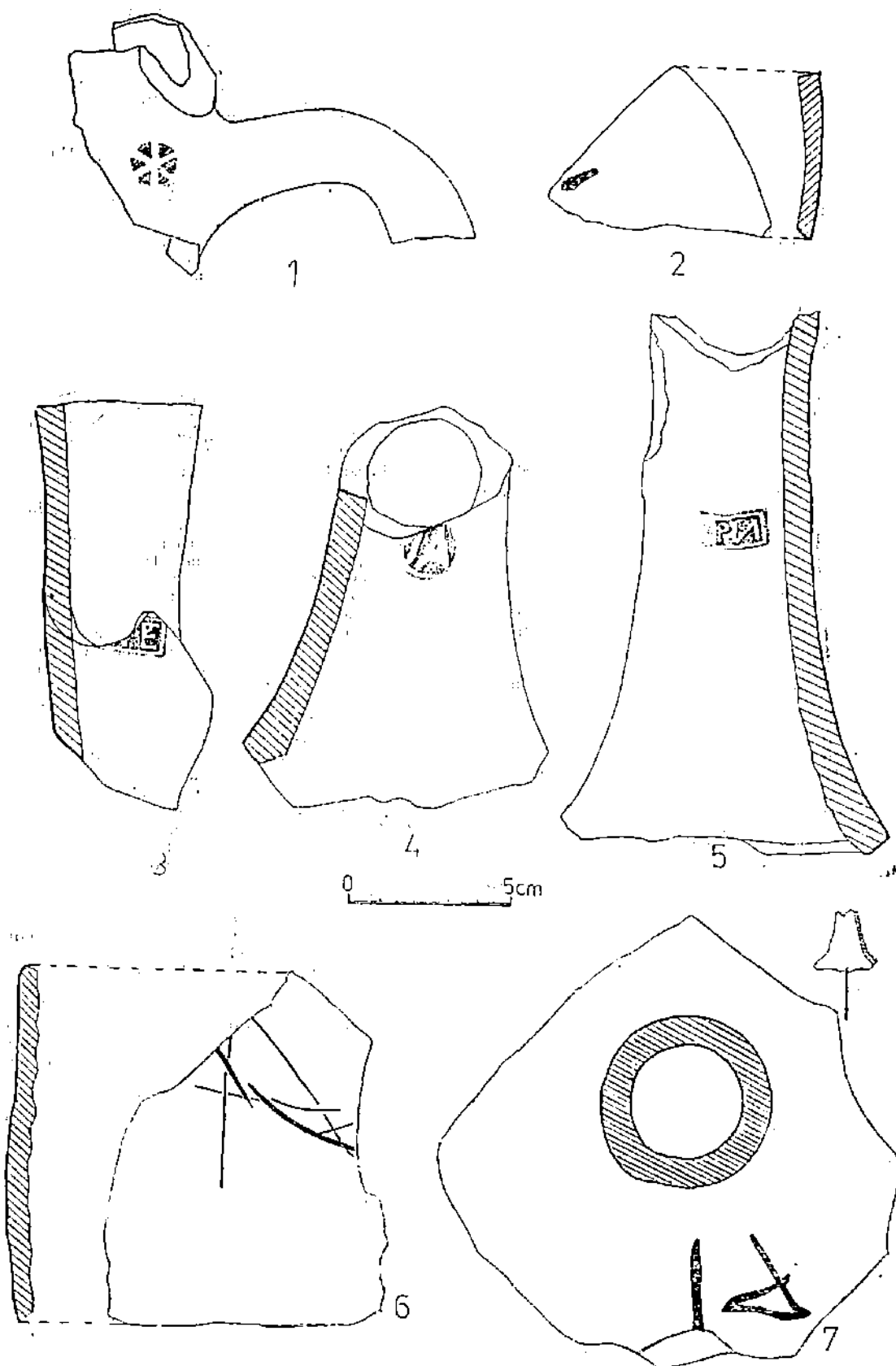

Fig. 3. Fragmente de amfore cu inscripții descoperite la Vlădiceni.

- nări a materialului arheologic din așezarea dacilor liberi de la Dărmănești¹⁴. La baza fragmentului au fost incizate înainte de ardere literele CII, ultima fiind trasată oblic (fig. 5/3). Literele au următoarele înălțimi: C = 0,4 cm; I : 0,7 cm; I = 0,6 cm.
13. PLEȘEȘTI (com. Vulturești, jud. Suceava)
22. Pe un gît de amforă se găsește inscripția în relief șampilată ΔΙΟΜ. D. Tudor întregeste cu rezerve ΔΙΟΜ (ἄδῆ-κου) și semnalează analogii pe coasta nord-pontică la Tyras și Gorodiștea Ghilovska, lângă Tanais. O inscripție șampilată în relief ΔΙΟΜ a apărut ulterior la Băiceni (vezi supra, nr. 1).
Bibl. D. Tudor, în *ArchMold.*, V, p. 73, nr. 140, fig. 7/151; idem, în *Apulum*, 7, p. 396, fig. 2; S. Sanie, *op. cit.*, p. 145, nr. 11.
14. POIANA (com. Dulcești, jud. Neamț)
23. Gît de amforă aparținând grupei D, tip a/l, după clasificarea lui Gh. Bichir. În zona de prindere a torșilor a fost incizată după ardere litera A. Valoarea numerică a acestei litere este 20.
Bibl. Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 92, fig. 19.
24. La baza unui gît de amforă de același tip cu precedentă se află incizată înainte de ardere literele MY.
Bibl. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 92, fig. 17; S. Sanie, *op. cit.*, p. 145, nr. 27.
25. La baza unui gît de amforă de același tip cu precedentă se află litera C (Σ de formă lunară) scrisă cu vopsea roșie.
Bibl. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 93, fig. 18/1.
26. Fragment de amforă cu o inscripție ilizibilă scrisă cu vopsea roșie.
Bibl. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 91, fig. 18/2.
15. ROZNOV (com. Roznov, jud. Neamț)
27. Pe un gît de amforă a fost incizată litera C (Σ Ionar) și pictată cu vopsea roșie litera Γ. Silviu Sanie propune pentru aceasta din urmă lectura [αρκός] [ολυός].
Bibl. S. Sanie, *op. cit.*, p. 142, nr. 20, pl. 35/3.
16. SĂBĂOANI (com. Săbăoani, jud. Neamț)
28. Se menționează descoperirea unui fragment de amforă cu o inscripție pictată cu vopsea roșie.
Bibl. I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1983, p. 74.
17. SLOBOZIA (com. Roznov, jud. Neamț)
29. Pe un gît de amforă este pictată cu vopsea roșie litera Π.
Bibl. C. Scorpan, *Date noi cu privire la carpi*, în *Scutina de comunicări științifice a muzeelor de istorie*, 1964, II, București, p. 84, fig. 2/15.
30. Se menționează „un semn în formă de X” pictat cu vopsea roșie pe o amforă.
Bibl. C. Scorpan, *op. cit.*, p. 84; idem, în *MemAntiq.*, IV-V, 1972-1973, 1975, p. 116.
18. TĂMĂȘENI (com. Tămășeni, jud. Neamț)
31. Se menționează descoperirea unui fragment de amforă cu o inscripție pictată cu vopsea roșie.
Bibl. I. Ioniță, *ibidem*.
19. TÎRPEȘTI (com. Petricani, jud. Neamț)
32. Pe un fragment de amforă este pictată cu vopsea roșie litera Θ, urmată de o hastă de la altă literă. Datorită caracterului fragmentar al inscripției, orice conjectură este hazardată.
Bibl. S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpești*, BAR, Oxford, 1981, p. 116, fig. 238/4.
33. La baza unui gît de amforă sînt incizate înainte de ardere literele clar latine TI. Poate fi începutul unui antroponim ca Tiberius, Titus, Titianus etc.
Bibl. S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 116, fig. 235/3; 240/5.
34. La baza uneia din torșele unei amfore întregi, într-un cartuş oval (diametrele = 2,7 × 2 cm), se află litera șampilată în relief Φ. O inscripție șampilată asemănă-
- toare, descoperită pe coasta nord-pontică, publică V. V. Kropotkin, care o citește Θ¹⁵. Această lectură este puțin probabilă intrucît litera Θ are întotdeauna liniuța internă plasată orizontal. Este clar că orientarea cartuşului ca și a literei este longitudinală pe toată. În zona dintre Carpați și Prut inscripții similare sînt cunoscute la Hirtoape (vezi supra nr. 9) și Vlădiceni (vezi infra nr. 49).
Bibl. S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 116, fig. 235/2, 239/1.
35. La baza unui fragment de toartă se află inscripția șampilată în relief XPYM, încadrată într-un cartuş dreptunghiular.
Bibl. D. Tudor în *Apulum*, 7, 1968, p. 396, fig. 2; S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 116, fig. 235/la-b; S. Sanie, *op. cit.*, p. 145, nr. 2.
20. VĂLENI (com. Botestii, jud. Neamț)
36. Fragment de amforă cu inscripția șampilată englifă ΘA.
Bibl. S. Sanie, *op. cit.*, p. 145, nr. 21.
37. La baza unui gît de amforă se află inscripția șampilată englifă din care se păstrează doar literele de început ΠA. S. Sanie citește ΠA.
Bibl. V. Ursachi, în *Carpica*, I, 1968, p. 122, fig. 6/1; idem, în *Materiale*, IX, 1970, p. 268, fig. 4; S. Sanie, *op. cit.*, p. 141 și p. 146, nr. 33.
21. VLĂDICENI (com. Birgăoani, jud. Neamț)
38. Pe un gît de amforă fragmentar, cu pastă roz-gălbui, cu mici pigmentații negre în compoziție, în zona de prindere a torșilor, a fost imprimată prin șampilare o rozetă cu șase spițe în relief (fig. 3/1). Este dificil de precizat dacă ne aflăm în fața unui semn pur grafic sau dacă e vorba de monogramul lui Christos. Șampilile asemănătoare sînt semnalate la Kobjakovo Gorodiște, Tanais și Olbia¹⁶.
39. Pe un gît de amforă lucrat din pastă fină, avînd ca degresant nisip cu bobul mic, păstrat fragmentar, în zona de prindere a torșilor se află semnul șampilat englif X. Este greu de precizat dacă este vorba de un semn grafic, reprezentînd marca olarului sau de litera grecească x (fig. 4/4). O inscripție de același tip, dar închisă într-un cerc, este cunoscută la Tanais¹⁷.
40. Gît de amforă păstrat fragmentar, de culoare roz, cu nisip fin și pigmentații negre în compoziția pastei. În partea superioară a fragmentului se află semnul șampilat englif X (fig. 4/6).
41. Gît de amforă, din pastă de culoare roz, cu degresant nisip cu bobul mare. Puțin mai jos de locul de prindere a torșilor, într-un cartuş dreptunghiular (i = 1 cm; l = 4 cm) imprimat inegal se disting cu claritate literele șampilate în relief P și N (intors) (fig. 3/5). Prima literă, extrem de slab imprimată, este, după toate probabilitățile A. Literele au înălțimea de 0,6 cm. Cele trei litere pot reprezenta începutul unei întregi serii de antroponime dintre care menționăm Ἀρνακι, Ἀρνεύτης, Ἀρνεύκος, Ἀρνωσοός¹⁸ ori Ἀρνεύτης, Ἀρνεύς¹⁹ etc.
42. Fragment de amforă din pastă cu mult nisip cu bobul mijlociu, în compoziție și cu pigmentații negre. Într-un cartuş pentru care putem preciza numai înălțimea de 1 cm, se află litera șampilată în relief E (i = 0,8 cm) (Fig. 5/2), evident începutul unui antroponim.
43. Gît de amforă fragmentar, din pastă roz, cu degresant nisip cu bobul mare și rare microprundisuri. Într-un cartuş ușor oval (diametrele 1,5 × 1,8 cm), se disting cu claritate literele în relief IA, imprimate prin șampilare (fig. 3/4). Există multe antroponime ce încep cu acest grup de litere: Ιαυ, Ιαϋ, Ιαυοϋς Ιατόν Ιασοϋς Ιαυραϋς Ιαζοϋραϋς²⁰ etc.
O inscripție șampilată, dar într-un cartuş dreptunghiular, cu Ιατόν publică E. M. Ștaerman²¹.

¹⁴ A. Nișu, I. Zamosteanu, M. Zamosteanu, în *Materiale*, VI, 1959, p. 370; C. Matasă, I. Zamosteanu, M. Zamosteanu, în *Materiale*, VII, 1961, p. 344-346.

¹⁵ V. V. Kropotkin, *op. cit.*, p. 45, nr. 41, fig. 63/l.

¹⁶ *Ibidem*, p. 11.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Praga, 1964, p. 95.

¹⁹ W. Pape-G. Benschler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig, 1875, vol. I, p. 141.

²⁰ L. Zgusta, *op. cit.*, p. 188-189.

²¹ E. M. Ștaerman, *op. cit.*, p. 40, fig. 5/165.

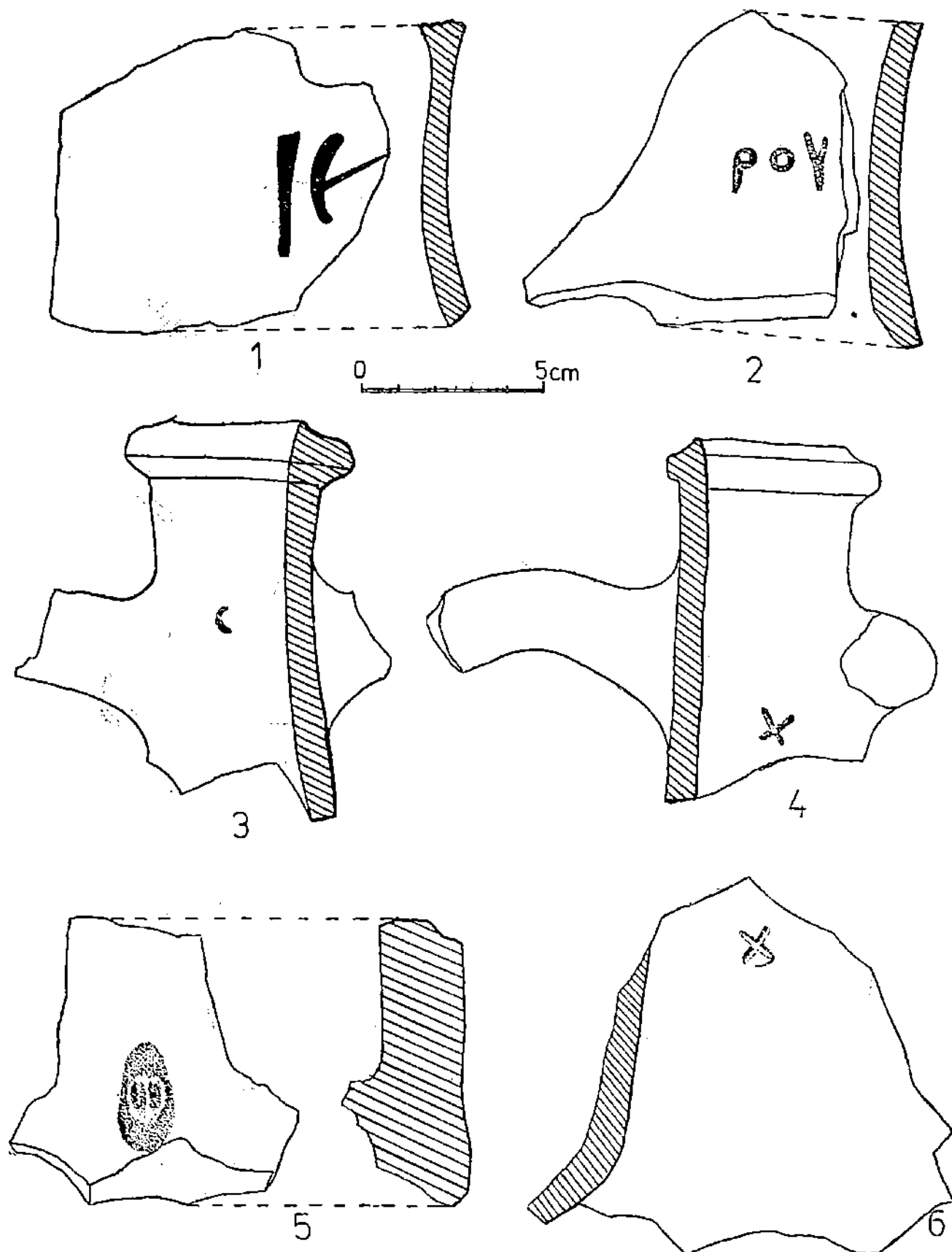

Fig. 4. — Fragmente de amfore cu inscripții descoperite la Vlădiceni.

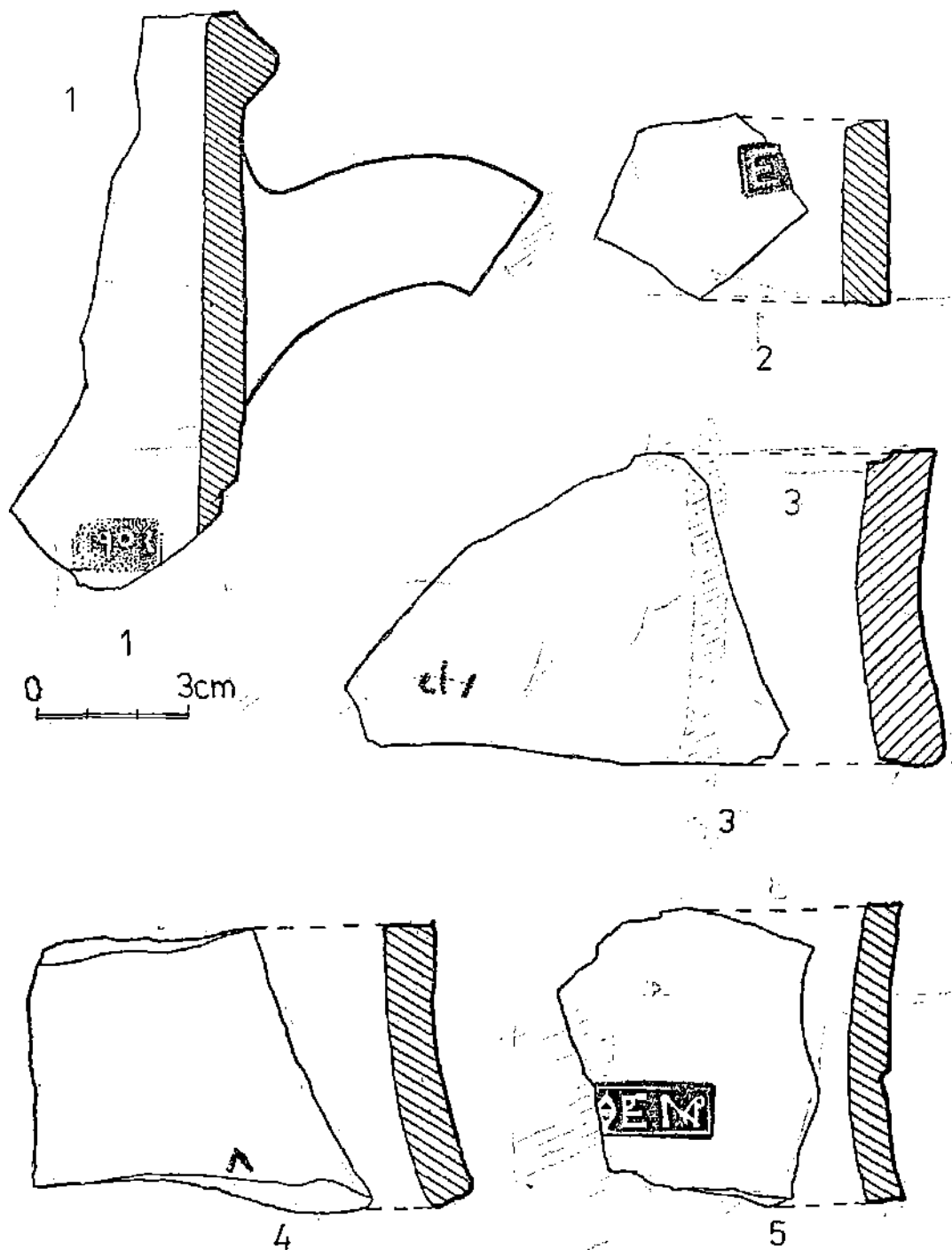

Fig. 5. — Fragmente de amfore cu inscripții descoperite la Vlădiceni (1, 2, 4, 5) și Piatra Neamț (3).

44. Fragment de amforă din pastă caolinică, cu pigmentații negre. Într-un cartuș dreptunghiular, la care nu s-a putut stabili decât înălțimea de 1,1 cm, se distinge cu ușurință o inscripție ștampilată în relief (fig. 5/5). Litera E este scrisă în ligatură cu P, iar M cu Δ și P. Ștampila a fost aplicată răsturnat pe vas. Înălțimea literelor = 0,7 cm. Singurul antroponim grecesc ce conține toate aceste litere este *Θέρμανδρος*²².
45. Gît de amforă din pastă roz, cu degresant nisip cu bobul mare. La baza gîtului, într-un cartuș relativ dreptunghiular, cu unul din capete neîmprinat, se distinge cu greutate inscripția în relief ștampilată KYT, litera K fiind întoarsă (fig. 2/1). Propunem lectura *ΚΥΤΕΧΟΥΔΕΙΣ*, antroponim atestat în Pamfilia²³.
46. Gît de amforă din pastă cărămizie, friabilă, cu nisip cu bobul mare și pigmentații negre în compoziție. Într-un cartuș oval, îngustat la mijloc (diametrele 2,9 × 2,0 cm) se poate distinge destul de greu o inscripție în relief ștampilată (fig. 2/3). În centru litera Φ, înconjurată de O, A, E, I, II. Nu este clar dacă zona îngustată a car tușului nu este constituită, de fapt, din alte două litere, cea din dreapta putînd fi E sau Θ. Literele au în general înălțimea de 0,5 cm.
47. Fragment de amforă cu o angobă gălbuie la exterior. Pasta este cărămizie, cu degresant nisip cu bobul mare. Într-un cartuș dreptunghiular (l = 1,1 cm) se distinge ultima literă E, scrisă în ligatură cu P, a unei inscripții ștampilate în relief (fig. 5/2). Din litera precedentă nu s-a păstrat decât o hastă ce pare a proveni de la Y. Ștampila a fost aplicată răsturnat pe vas.
48. Gît de amforă fragmentar, din pastă roz, cu degresant nisip cu bobul mare și pigmentații negre. Într-un cartuș dreptunghiular extrem de slab imprinat se poate observa cu mare greutate o inscripție ștampilată în relief, fie *ΠΡΟΣ* fie *ΗΡΟΣ* (fig. 5/1).
49. La baza unei torți fragmentare de culoare roz, cu degresant nisip cu bobul mijlociu și pigmentații negre, se află încadrată într-un cartuș oval, litera ștampilată în relief Φ (fig. 4/5), destul de slab imprimată.
50. Fragment de amforă din pastă cărămizie cu degresant nisip cu bobul mare și pigmentații negre și maro. La baza fragmentului se află, incizată înainte de ardere, litera A (fig. 5/4).
51. Fragment de amforă din pastă caolinică, cu degresant nisip fin și pigmentații negre. La mijlocul fragmentului se observă literele ștampilate engleze, mult adiacente, POY (fig. 4/2). La Barboși s-au descoperit 2 inscripții cu aceleași litere, ștampilate însă în relief, pe care Silviu Sanie le citește, în baza unei analogii de la Orlea, *Πούπος*²⁴. Aceeași lectură, binăușeles, o propunem și noi. Antroponimul respectiv a fost preluat din onomastica latină. De remarcat că unul din cele două fragmente de amfore cu această inscripție de la Barboși a fost descoperit într-un nivel post Filip Arabul²⁵.
52. Gît de amforă fragmentar, din pastă roz, cu degresant nisip cu bobul mare și pigmentații negre și maro. În zona de prindere a torților este situată litera ștampilată engleză C(Σ) de formă lunară (fig. 4/3). Silviu Sanie publică amfore cu inscripții similare în teritoriul dacic liber la Roznov și Dulcești, aceasta din urmă fiind un *titulus pictus*, precum și la Barboși²⁶.
53. Gît de amforă din pastă caolinică, cu degresant nisip cu bobul mic. În zona de prindere a torților este imprimată în pasta moale o semilună subțire (fig. 2/2) fie cu cu unghia, fie prin ștampilare.
54. Fragment de amforă din pastă roz, cu degresant nisip cu bobul mijlociu și cu pigmentații negre. Pe el sînt scrise cu vopsea roșie literele grecești IE (fig. 4/1) ce pot fi începutul unui antroponim. Onomastica grecească începînd cu aceste litere este prea bogată pentru a ne opri asupra vreunei conjecturi. Menționăm, totodată, că valoarea numerică a acestor două litere este 15.
55. Gît de amforă păstrat fragmentar, de culoare cărămizie, cu nisip fin și pigmentații negre în pastă. În zona de trecere spre corp se află scrise cu vopsea roșie literele P(?)I... Inscripția a fost scrisă răsturnat față de poziția firească a amforei (fig. 3/7).
56. Fragment de amforă din pastă caolinică fină, cu pigmentații negre. Se observă hasta unei litere pictate cu vopsea roșie (fig. 3/2).
57. Fragment de amforă de culoare crem cu nisip fin în compoziția pastei. Se observă incizii de linii drepte sau curbă intersectate (fig. 3/6). Asemenia semne incizate sînt întâlnite la Kozirkoe, încercîndu-se chiar descifrarea semnificației lor, respectiv litera A sau schțarea unei locuințe²⁷.

Cum problematica suscitată de prezența amforelor în teritoriul dacic liber este deja cunoscută²⁸, nu vom mai insista asupra ei, rămîniîndu-ne să relevăm pertiniența istorică a informațiilor conținute în inscripțiile pe amfore. Repertoriul de față confirmă concluziile formulate de Silviu Sanie²⁹ bazate pe un material documentar mult mai redus numeric. Totodată, prin lărgirea ariei descoperirilor, s-a ivit posibilitatea obținerii unor date noi privind anumite aspecte ale comerțului, în principal cu olei de măsline și vin în această zonă, precum și a nuanțării încheierilor anterioare.

Inscripțiile nou incluse în repertoriu prezintă și ele analogii mai mult sau mai puțin strînse cu zona litoralului nord-pontic, respectiv Tanais, Olbia, Kozirkoe, Tyras (vezi inscripțiile de la nr. 12, 14, 19, 29, 34, 38, 39, 40, 43, 51, 52, 57), analogii care sugerează proveniența amforelor din acest teritoriu cunoscut prin activitatea intensă a unor centre de producție ceramică. Desigur, aceste analogii nu oferă, la rigoare, indicii sigure asupra centrelor de producție, dat fiind faptul că unele caracteristici ale inscripțiilor sînt cunoscute și în alte puncte ale coastelor Mării Negre sau pe țărmurile Asiei Mici, ca să ne referim numai la zone mai apropiate. Considerăm, de aceea, că numai o analiză tehnologică de tip comparativ efectuată pe scară largă, asupra compoziției pastei amforelor din teritoriul dacic liber și a celor provenind din centrele prezumate de producție poate aduce argumente decisive la stabilirea originii acestor importuri. Neîndoielnic, stabilirea centrelor de producție a amforelor nu înseamnă automat identificarea punctelor de proveniență a mărfurilor transportate. Ținînd seama de natura acestora — ele nu puteau să-și aibă originea în zona nord-pontică, cel puțin în cazul oleiului — putem presupune efectuarea unui comerț de tranzit în importantele centre de pe litoralul nordic al Mării Negre; mărfurile fiind ulterior transportate în recipiente de producție locală.

²² W. Pape-G. Benseker, *op. cit.*, vol. I, p. 497.

²³ L. Zgusta, *op. cit.*, p. 235.

²⁴ S. Sanie, *op. cit.*, p. 140, nr. 10, p. 141, nr. 19.

²⁵ *Ibidem*, p. 140, nr. 10.

²⁶ *Ibidem*, p. 142, nr. 21.

²⁷ A. V. Burakov, *op. cit.*, fig. IV 14—17.

²⁸ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 90—92; V. Mihăilescu-Birliba, *op. cit.*, p. 226—227; S. Sanie, *op. cit.*, p. 130, 135—138; Ion Ionită, *op. cit.*, p. 73—74.

²⁹ S. Sanie, I. T. Dragomir, Ș. Sanie, *op. cit.*, p. 204—205; S. Sanie, *op. cit.*, p. 146.

TABEL CU INSCRIPȚIILE PE AMFORE DIN TERITORIUL DACIC LIBER
DIN ESTUL ROMÂNIEI (SECOLELE II—III E.N.)

Nr. localit.	Nr. inscr.	Localitate	Inscripție	Tip	Nr. localit.	Nr. inscr.	Localitate	Inscripție	Tip
1	1	Băiceni	ΔIOM	în relief	18	31	Tămășeni	inedită	tituli picti
	2	Băiceni	ΠE și Π	în relief		32	Tirpești	Θ	tituli picti
2	3	Cucorâni	ΔOFP	în relief		33	Tirpești	TI	incizată
	4	Cucorâni	ωΠ	incizată	19	34	Tirpești	Φ	în relief
	5	Delea	ΣOM	neprecizată		35	Tirpești	XPYM	în relief
3	6	Delea	ΣOM	neprecizată		36	Văleni	ΘA	englifă
4	7	Dumbrava	BA	tituli picti	20	37	Văleni	IIA	englifă
5	8	Hîrlău	ΠONTHP	în relief		38	Vlădiceni	⊕	în relief
6	9	Hîrtoape	Φ	în relief		39	Vlădiceni	X	englifă
	10	Homiceni	K/IC	tituli picti		40	Vlădiceni	X	englifă
	11	Homiceni	NA	tituli picti		41	Vlădiceni	(A) PN	în relief
	12	Homiceni	Π	tituli picti		42	Vlădiceni	E....	în relief
7	13	Homiceni	ilizibilă	tituli picti		43	Vlădiceni	IA	în relief
	14	Homiceni	+	incizată		44	Vlădiceni	ΘEPMΔP	în relief
	15	Homiceni	„Semn sarmatic”	incizată		45	Vlădiceni	KIT	în relief
	16	Izvoare	V/ilizibilă	tituli picti	21	46	Vlădiceni	οαρεπ	în relief
8	17	Izvoare	II	incizată		47	Vlădiceni	---EP	în relief
9	18	Jiția	◇◇	englifă		48	Vlădiceni	(II)POE	în relief
10	19	Măgura	II	incizată		49	Vlădiceni	Φ	în relief
11	20	Murgeni	VINCE	tituli picti		50	Vlădiceni	Λ	incizată
12	21	Piatra Neamț	CII	incizată		51	Vlădiceni	POY	englifă
13	22	Pleșești	ΔIOM	în relief		52	Vlădiceni	C	englifă
	23	Poiana	A	incizată		53	Vlădiceni	(englifă
14	24	Poiana	MY	incizată		54	Vlădiceni	IE	tituli picti
	25	Poiana	C	titulus pictus		55	Vlădiceni	PI	tituli picti
	26	Poiana	ilizibilă	tituli picti		56	Vlădiceni	ilizibilă	tituli picti
15	27	Roznov	C/F	incizie/titulus pictus		57	Vlădiceni	linii interesctate	incizată
16	28	Săbăoani	inedită	tituli picti					
17	29	Slobozia	II	titulus pictus					
	30	Slobozia	X	titulus pictus					

Analiza cartografică a repartiției amforelor cu inscripții după tipul acestora (inscripții stampilate, în relief sau englife, inscripții pictate cu vopsea) a condus la formularea ipotezei existenței unor zone de desfacere, puse acestea, la rândul lor, în legătură cu unele mici formațiuni teritoriale ale dacilor liberi³⁰. Nu trebuie însă să uităm faptul că amforele cu inscripții nu reprezintă decât un caz particular al amforelor în general, produsele de acest tip, așa cum s-a remarcat pe bună dreptate, fiind prezente în toate așezările dacice din sec. II—III e. n. de la răsărit de Carpați. Descoperirea mai frecventă a amforelor cu inscripții în anumite zone reflectă mai degrabă gradul de populare diferit al teritoriului de către dacii liberi, ale căror așezări cunosc cea mai mare concentrare îndeosebi în Moldova centrală și subcarpatică³¹. Noile inscripții incluse în repertoriu provin și ele, în marea lor majoritate, tot din această zonă și considerăm că acest fapt nu poate fi pus numai pe seama hazardului. Direcțiile principale ale comerțului cu ulei și vin sînt date de cursurile Siretului, cea mai importantă arteră hidrografică a Moldovei, și Prutului, de unde amforele pătrundeau de-a lungul afluenților lor pînă în cele mai îndepărtate așezări. Descoperirea unor inscripții identice sau relativ asemănătoare probează faptul că amforele produse în același atelier ajungeau în zone diferite din teritoriul dacic liber sau în puncte de destinație situate pe aceeași direcție. Astfel, inscripțiile stampilate ΔIOM se întîlnesc de o parte și de alta a cursului superior al Siretului, la Băiceni și Pleșești (vezi nr. 1 și 22), iar inscripțiile stampilate cu Φ sînt atestate pe partea dreaptă a riului Moldova, la Tirpești și Vlădiceni (vezi nr. 34 și 49), dar și la Hirtoape (vezi nr. 9) în podișul Moldovei. Ca stațiune comercială din imperiu care favoriza difuziunea amforelor în teritoriul dacic liber trebuie să menționăm în primul rînd importantul centru de depozitare

³⁰ I. Ioniță, *op. cit.*, p. 73.

³¹ Gh. Bichir, *Archaeology and History of the Carpi*, BAR, Oxford, 16 (II), 1976, map 1.

și desfacere a mărfurilor elenistice și romane de la Barboși care asigura legătura cu „nucleul de romanitate veritabilă” din zona nord-pontică³². O altă problemă, deosebit de importantă, este pusă de realitatea intensității comerțului întreținut, subliniem, de așezările *rurale* din teritoriul dacic liber cu lumea romană. Deși pînă în prezent nu s-au publicat statistici riguroase privind numărul de amfore descoperite în aceste așezări, chiar estimările globale relevă un procentaj foarte mare ce atinge valori de 15–20% din totalul produselor ceramice. Această situație nu poate reflecta decît un stadiu înfloritor al economiei rurale a dacilor liberi ale căror ofertă de produse, desigur variată și bogată, prezenta interes pentru negustorii din imperiu, prin avantajele oferite, chiar în condițiile comerțului de lungă distanță³³ *extra fines imperii*. Descoperirea unui număr impresionant de amfore romane, inclusiv cu inscripții, de pildă la Vlădiceni, sugerează existența unor puncte de desfacere și de schimb în așezările rurale ale dacilor liberi care funcționau o perioadă îndelungată de timp, acoperind necesitățile unei întregi zone.

Dacă admitem că unele inscripții cu *tituli picti* sau incizate după ardere pot indica nume de negustori sau transportori (vezi nr. 4, 25, 54, 55), aceștia erau greci, cunoscut fiind faptul că prioritatea vieții comerciale în spațiul pontic era deținută de populația elenofonă³⁴. Judecînd după inscripțiile ștampilate sau incizate înainte de ardere, producătorii amforelor aparțineau, de obicei, aceleiași populații. Printre ei semnalăm totodată prezența unor antroponime latine (vezi nr. 33) sau a unor antroponime latine asimilate de onomastica greacă (vezi nr. 51), fapt de natură să ridice problema utilizării limbii latine și în zonele de limbă greacă ale imperiului roman. De remarcat, în altă ordine de idei, că, dacă de obicei antroponimele aparțin fondului onomastic general grecesc, unele sînt specifice Asiei Mici (vezi nr. 41, 43 și 45).

Inscripțiile de pe amfore conțin în unele cazuri valoroase indicii cronologice, utile și pentru datarea așezărilor dacilor liberi în care au fost descoperite. Silviu Sanie remarcase deja faptul că inscripțiile de la Băiceni (nr. 1 și 2) și Pleșești (nr. 22) au corespondente la Barboși în nivele post Filip Arabul³⁵. Noile inscripții pe amfore incluse în repertoriu confirmă aceste sincronisme. Astfel, amfora cu inscripția ștampilată POY (chiar dacă cnglifă, vezi nr. 51) sugerează tot o datare post Filip Arabul, datorită inscripției cu text similar, dar ștampilată în relief, de la Barboși³⁶.

În sfîrșit, remarcăm că unele dintre inscripțiile cu *tituli picti*, deși cu o valoare considerabil mai redusă din cauza naturii însemnărilor, notează diferite numere ale căror referențialitate nu poate fi stabilită, dar și indicații privind conținutul amforelor (vezi nr. 16) sau calitatea acestuia (vezi nr. 11).

Alcătuirea repertoriului actualizat distinct al inscripțiilor pe amfore din teritoriul dacic liber dintre Carpați și Prut prezintă o importanță aparte, îndeosebi pentru istoria economică a populației autohtone, oferind și însemnate indicii pentru datarea așezărilor. Nu ne îndoim că intensificarea cercetărilor arheologice și publicarea inscripțiilor încă inedite³⁷ vor deschide și mai largi perspective epigrafiei ceramice pentru secolele II–III din acea zonă a Moldovei rămasă sub autoritatea populației autohtone³⁸.

LA DIFFUSION DES AMPHORES AVEC INSCRIPTIONS DANS LE TERRITOIRE DACIQUE LIBRE DE L'EST DE LA ROUMANIE (IIème–IIIème s. de n. è.)

RÉSUMÉ

Les ouvrages de synthèse sur la civilisation des Daces libres à l'est des Carpates ont souligné l'importance de l'étude des amphores, produits romains qui ont été découverts dans tous les établissements, ce qui prouve l'amplitude des relations commerciales daco-romaines dans une zone située *extra fines imperii*. Si les amphores avec inscriptions ne représentent, certainement, qu'un cas particulier des amphores en général, elles contiennent des informations supplémentaires quant aux divers aspects du commerce.

En ce qui concerne les amphores avec inscriptions découvertes dans le territoire dacique libre, leur nombre a augmenté d'une étape à l'autre des recherches archéologiques. Si en 1968 on connaissait seulement deux amphores de ce type (voir la note no. 6), en 1975 Silviu Sanie et colab. (voir la note no. 7) mentionnaient 12 amphores avec inscriptions provenant des 8 établissements, pour qu'en 1983 leur nombre s'élève à 14 provenant des 10 établissements, comme il résulte du répertoire publié par Silviu Sanie (voir les notes 4 et 8). Depuis cette dernière date, leur nombre a augmenté de plus de quatre fois.

Compte tenu de cette situation, on a dressé un répertoire distinct des amphores avec inscriptions pour le territoire dacique libre de l'est des Carpates, car les répertoires antérieurs ne faisaient aucune différence entre ce territoire et le territoire romain. Le répertoire comprend 57 inscriptions sur amphores (voir le tableau synoptique) provenant de 21 établissements. On y a inclu toutes les nouvelles découvertes publiées, les omissions du répertoire antérieur et les découvertes inédites de Izvoare, Piatra Neamț

³² S. Sanie, *op. cit.*, p. 73 și 227.

³³ V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 232.

³⁴ S. Sanie, *op. cit.*, p. 84.

³⁵ S. Sanie și colab., *op. cit.*, p. 205.

³⁶ S. Sanie, *op. cit.*, p. 140, nr. 10.

³⁷ R. Popovici, de pildă, ne-a comunicat că în așezarea dacilor liberi de la Borniș, com. Dragomirești, jud. Neamț,

au fost descoperite recent câteva inscripții pe amfore.

³⁸ Tratarea fragmentelor de amfore cu inscripții provenind de la Izvoare, Dărmănești și Vlădiceni a fost efectuată de Melania Teodosiu din cadrul Laboratorului de conservare-restaurare a Muzeului de istorie Piatra Neamț. Desenele au fost executate cu acuratețe de Mircea Ciacăru. Ambilor le adresăm mulțumirile noastre.

et de Vlădiceni. Ce dernier établissement a livré jusqu'à ce jour 20 fragments d'amphores avec inscriptions. L'illustration comprend seulement les amphores avec inscriptions inédites, auxquelles on accorde un commentaire élargi qui inclut quelquefois des tentatives de déchiffrement.

Beaucoup d'inscriptions sur amphores découvertes dans le territoire dacique libre présentent des analogies dans la zone du littoral nord-pontique (Tanais, Olbia, Kozirko, Tyras), ce qui suggère leur provenance. Cependant, on souligne que seulement une analyse technologique comparative de la pâte céramique des amphores découvertes dans le territoire dacique libre et des amphores en provenance des centres présumés de production peut offrir des certitudes. Quant à leur direction de diffusion, on relève que la plupart des amphores avec inscription sont signalées dans la Moldavie centrale et subcarpatique où les établissements des daces libres connaissent la plus grande concentration. Le commerce par l'intermédiaire des amphores était facilité par les artères fluviales du Siret et du Prut, d'où, tout au long de leurs affluents, les amphores arrivaient jusqu'aux coins les plus éloignés.

Compte tenu du fait que la plupart des inscriptions (timbres amphoriques en plein relief ou en creux, *tituli picti* ou *graffiti*) sont écrites en grec, il en résulte que les producteurs, les commerçants et les transporteurs appartenaient à la population hellénique qui détenait la priorité dans la vie économique et commerciale. Cependant, il y a aussi des noms latins (voir no. 33), même si écrits en grec (voir no. 51). Si, d'habitude, les antroponymes appartiennent au fond onomastique commun grec, quelques-uns sont spécifiques pour l'Asie Mineure (voir no. 43 et 45).

Les découvertes des amphores avec la même inscription dans le territoire dacique libre et à Barboși, dans le territoire romain, peuvent être utilisées comme précieux éléments de datation. Il faut mentionner que les inscriptions de Barboși ont été découvertes dans des niveaux, bien précisés par des monnaies, post Philippe l'Arabe. Dans ces circonstances, les amphores avec inscriptions s'avèrent être utiles, à leur tour, pour la datation des établissements des Daces libres.

Le nombre toujours croissant des amphores avec inscriptions découvertes ces derniers temps relève, lui aussi, les fortes relations commerciales des Daces libres avec le monde romain.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Carte de la diffusion des amphores avec inscriptions dans le territoire dacique libre, de l'est de la Roumanie.

Fig. 2. Fragments d'amphores avec inscriptions découverts à Vlădiceni (1-3) et Itzvoare (4-5).

Fig. 3. Fragments d'amphores avec inscriptions découverts à Vlădiceni.

Fig. 4. Fragments d'amphores avec inscriptions découverts à Vlădiceni.

Fig. 5. Fragments d'amphores avec inscriptions découverts à Vlădiceni (1, 2, 4, 5) et Piatra Neamț (3).